

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2000 metai

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2001

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2000

VILNIUS 2001

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2000

VILNIUS 2001

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Algirdas GIRININKAS

Lietuvos istorijos institutas

Vytautas MERKYS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Vacys MILIUS

Lietuvos istorijos institutas

Edmundas RIMŠA (pirm. pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Antanas TYLA

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

<http://www.crosswinds.net/~istorija/lim.html>

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342

ISBN 9986-780-41-1

© Lietuvos istorijos institutas, 2001

© Straipsnių autoriai, 2001

ATSIMINIMAI

PRANAS K U L I K A U S K A S

ARCHEOLOGIJOS MOKSLAS MA ISTORIJOS INSTITUTE POKARIO METAIS

Iki 1940 metų nepriklausomoje Lietuvoje asmenys, domėjęsi mokslu, būrėsi prie Vytauto Didžiojo universiteto ir stambių muziejų. Mokslų akademija (toliau – MA) buvo įkurta tik 1941 m. sausio 16 d. Pirmasis jos prezidentas buvo rašytojas, buvęs Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas, prof. Vincas Krėvė-Mickevičius. Istorijos instituto direktoriumi 1941 m. balandžio 25 d. buvo paskirtas prof. Konstantinas Jablonskis. Etnologijos institutui vadovavo Pelikisas Bugailiškis. Istorijos institute veikė Lietuvos istorijos, kurios vadovas buvo prof. Ignas Jonynas, Archeografijos, kurio vedėjas buvo gerai žinomas Lietuvos istorijos tyrinėtojas prof. Zenonas Ivinskis, Archeologijos (tuomet vadinosi Proistorės) sekcijos. Pastarosios vedėjas buvo dr. Jonas Puzinas, vėliau tapęs profesoriumi, kuris Lietuvos archeologijoje iki 1940 m. atliko svarbų organizacinį ir mokslinį darbą. 1942–1944 m. jam talkininkavo studentas Juozas Būga. J. Puzinas planavo archeologinius tyrinėjimus ir buvo numatęs pradėti Merkinės piliakalnio kasinėjimus. Kaip žinoma, Merkinės apylinkėse yra V. Krėvės tėviškė. Tuo J. Puzinas tikėjosi didesnės paramos sumanytiems tyrinėjimams. J. Puzinui pasitraukus į Vakarų, iki 1948 m. nebuvo nė vieno kvalifikuoto archeologo. 1948 m. į Istorijos institutą buvau priimtas aš. Mokslų akademijos veiklą paralyžiavo prasidėjęs SSSR-Vokietijos karas. Vokiečių okupacijos metais ji nebuvo uždaryta, bet veikla buvo pristabdyta ir kontroliuojama.

1945 m. vasario 13 d. MA buvo pradėta iš naujo organizuoti. Pajėgus mokslinis kolektyvas galutinai susiformavo 1946–1950 m. Maždaug iki 1946 m. MA buvo gana ribota, trūko kvalifikuotų kadru. Iš pradžių joje dirbo tie patys žmonės, kurie tuo metu dirbo ir universitete. MA buvo trys pagrindiniai skyriai: humanitarinių mokslų, socialinių mokslų ir ekonomikos bei gamtos mokslų. Humanitarinių mokslų skyriui priklausė Lietuvių kalbos, Lietuvių literatūros, Lietuvos istorijos ir Etnologijos insti-

tutai. Iš jų buvo stipresni Lietuvių kalbos ir Lietuvių literatūros bei Istorijos institutai. Iki 1946 m. dar veikė Lietuvos SSR mokslų akademijos organizacinis komitetas, kurio pirmininku buvo prof. Juozas Matulis, 1946 m. tapęs MA prezidentu. Jo dėka Lietuvos mokslas suklestėjo dar iki nepriklausomybės atgavimo. MA prezidentu J. Matulis buvo iki 1984 m.

Po K. Jablonskio Istorijos instituto direktoriumi buvo juristas ir istorikas Povilas Pakarklis. Jis direktoriavo iki 1948 m. Po jo instituto direktoriumi buvo paskirtas MA viceprezidentas akademikas Juozas Žiugžda, direktoriavęs iki 1970 m. Jį pakeitė istorikas Bronius Vaitkevičius (1970–1987).

Archeologijos mokslo padėtis Istorijos institute ilgą laiką buvo gana sudėtinga. Reikėjo kurti viską iš nieko. Nebuvo kadru, neturėta jokio inventoriaus, nebuvo ir pakankamai archeologinės literatūros. Reikėjo parengti archeologus, organizuoti archeologinius tyrinėjimus. Pirmaisiais pokario metais daugybė archeologinių paminklų buvo ardomi, kultūros paminklų apsauga neveikė, jos nebuvo kam vykdyti, nes nebuvo tam reikiamos žinybos. Iki 1950–1952 m. institute dirbo daugiau pavieniai atskirų mokslo šakų darbuotojai: istorikai, folkloristai, etnografai, archeologai ir kitų mokslo šakų atstovai.

1948 m. man įsidarbinus Istorijos institute, jame nebuvo jokio archeologijos padalinio ar baigusių archeologijos specialybę žmonių. Radau tik tuomet dar studentą, šiandien žinomą archeologą Adolfą Tautavičių. Na ir pats instituto direktorius P. Pakarklis archeologijos mokslui buvo abejingas. Vieno pokalbio metu jis man pareiškė, kad aš nepersistengčiau, atseit, jeigu archeologijos srityje aš nieko nepadarysiu, man dėl to nebus padaryta jokių priekaištų. Tačiau jeigu nieko nepadarysiu Lietuvos istorijos srityje, mane išmes iš instituto. Mat jau tuomet buvo labai aštriai keliamas klausimas dėl marksistinės Lietuvos istorijos parašymo, kurią rašyti nebuvo kam. P. Pakarklis apie archeologiją turėjo menką supratimą ir, dažnai burdamas kadrus, priimdavo atsitiktinius darbuotojus, kad tik būtų užimtas turimas etatas. Būta net kuriozų. Maskva, Lietuvos komunistų partijos Centro komitetas (toliau – LKP CK) ir MA prezidiumas spaudė institutus, kad greičiau rengtų kvalifikuotus specialistus. Į archeologijos aspirantūrą Maskvoje buvo komandiruotas ekonomistas, dirbęs tuomet universitete administracinį darbą, kurį P. Pakarklis asmeniškai gerai pažinojo. Šis archeologijos aspirantas, vėliau iš tikro tapęs sumaniu archeologu, buvo Mykolas Černiauskas. Atsimenu, buvau komandiruotas į Maskvos istorinį muziejų susipažinti su jo turimais Lietuvos archeologijos fondais, išvežtais į Rusiją po 1863 m. sukilimo iš Vilniaus Senienų muziejaus. Kai tenai prisistačiau, kas aš toks ir ko noriu, man iš karto pareiškė, kad muziejaus archeologiniuose fonduose jau dirba vienas Lietuvos istorijos instituto archeologas. Aš, suprantama, labai nustebau ir pradėjau galvoti, kas čia toks galėjo būti. Muziejaus archeologijos fondų vedėja atvedė ir supažindino mane su

archeologijos aspirantu iš Lietuvos. Direktorius P. Pakarklis man apie tai nieko nebuvo sakęs, apie tai nieko nekalbėjo ir tuo metu institute dirbę bendradarbiai, spėju, kad ir jie apie tai nieko nežinojo. Toks buvo požiūris į archeologiją. Pats P. Pakarklis tuomet buvo užsiėmęs prūsų istorija ir rašė darbą „Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai“.

Archeologinio darbo buvo daug. Pokario metais visiškai nieko nebuvo daroma paminklosaugos klausimais. Daugelis senkapių, atliekant žemės judinimo darbus, buvo ardomi. Apie tai institutas gaudavo pranešimų iš mokytojų, muziejininkų ir kitų asmenų, prieškarinių laikų darbuotojų, nusimanusių apie kultūros paminklų apsaugą. Buvo gautas pranešimas net iš farmacininko, dirbusio Skaudvilės vaistinėje, apie ten aptiktą kapinyną su žirgų palaidojimais. Pats archeologijos supratimas, kad tai yra istorijos mokslas, vienintelis šaltinis apie Lietuvos gyventojus iki valstybės susidarymo pažinti, buvo labai menkas. Dar nepriklausomos Lietuvos laikais, kada dirbau Kauno Vytauto Didžiojo Kultūros muziejuje, kuriame buvo ir paminklosaugos skyrius, būta įvairių kuriozų. Paminklų apsauga buvo išsiuntinėjusi anketą valsčiams ir mokykloms, kad jie suteiktų žinių apie jų teritorijoje esamus archeologinius paminklus, tarp jų ir apie neolito gyvenvietes. Neatsimenu, iš kurio valsčiaus buvo gautas atsakymas, kad „jų apylinkėje joks neolitas negyvena“. Kad mažai žinota apie archeologiją, galima priminti ir tokį faktą, kad daugelis inteligentų archeologiją maišė su geologija. Kada pradėjome vykdyti žvalgomąsias ekspedicijas, vietos gyventojai mus vadino irgi geologais, inžinieriais ar net matininkais, kada matydavo mus po laukus lakstančius su matuoklėmis ir gairelėmis...

Archeologijos mokslo pagyvėjimas tapo įmanomas, kada 1948 m. P. Pakarklis buvo iš instituto direktoriaus pareigų atleistas ir direktoriumi buvo paskirtas MA viceprezidentas, akademikas prof. Juozas Žiugžda. Iš profesijos J. Žiugžda buvo lituanistas, iki 1940 m. Kauno gimnazijose dėstė lietuvių kalbą. Lietuvos istoriją jis žinojo ir ja domėjosi. Sovietų Sąjungai 1944 m. vėl užėmus Lietuvą, jis buvo paskirtas švietimo ministru ir pradėjo dėstyti Lietuvos istoriją universitete bei dirbti MA. Pagal paprotį naujas instituto direktorius, pradėjęs eiti tas pareigas, kvietėsi kiekvieną mokslinį bendradarbį pokalbio, klausinėjo, kas ką dirba ir kokiais istorijos klausimais domisi. Nors aš su juo susipažinau dar tuomet, kada jis buvo švietimo ministru, buvau pakviestas ir aš. Buvau patenkintas tuo susitikimu, po kurio J. Žiugžda pareiškė: „Žinai, Kulikauskai, archeologijos srityje aš nieko nenusimanau, daryk viską, kas tau reikalinga, aš į archeologiją nesikišiu“. Tai buvo didelis archeologijos mokslo laimėjimas. Aš greit buvau paskirtas instituto moksliniu sekretoriumi, vėliau vyr. moksliniu bendradarbiu ir pagaliau archeologijos sektoriaus vadovu. Padėtis palengvėjo, kai 1950 m. archeologijos studijas universitete baigė Adolfas Tautavičius, Onutė Navickaitė, Eugenija Butėnienė ir kiti. O kada studijas baigė ir pradėjo dirbti institute

Laima Nakaitė, Aldona Bernotaitė, Vytautas Daugudis ir kiti, archeologijos padėtis visiškai pagerėjo.

Archeologinius tyrinėjimus teko pradėti žymiai anksčiau, negu institute pradėjo dirbti nauji moksliniai bendradarbiai. 1948 m. iš Šiaulių muziejaus buvo gautas aliarmuojantis pranešimas, kad Linksmučiuose, Pakruojo r., smarkiai ardomas kapinynas, randami griaučiai ir įvairūs dirbiniai. Iš kapinyno vietos buvo vežamas žvyras keliams taisyti. Painformavęs J. Žiugždą, gavau įpareigojimą kapinyną ištirti, tuo labiau kad buvo pranešta, jog žvyro ėmimas laikinai sustabdytas. Tai buvo pirmas pokario metais archeologų tyrinėtas paminklas. Tuomet buvo didelė problema su fiksavimo priemonėmis, apgyvendinimu, lėšomis bei darbo jėga. Jau šeštojo dešimtmečio pirmoje pusėje instituto struktūra tapo pastovesnė, savarankiškiau tvarkėsi visi sektoriai. Nepaisant to, instituto gyvenime būta žymių jo struktūros pokyčių. Tai buvo prijungiamos, tai vėl keičiamos specialybės. Anksčiau į instituto sudėtį įėjo folkloristai, tautosakininkai, teisininkai, menotyrininkai, ekonomistai ir filosofai. 1951 m. institutas net vadinosi Istorijos ir teisės institutu. Reformuojant visos MA struktūrą, keitėsi ir instituto specialybių sudėtis, bet jau nuo 1964 m. jame liko tik istoriniai padaliniai, tokie kaip socializmo, kapitalizmo, archeologijos, etnografijos. Tautosaka, folkloristai prisijungė prie Lietuvių kalbos ir literatūros instituto, kiti – prie naujų institutų.

Istorijos ir Lietuvių kalbos bei literatūros institutai įsikūrė Antakalnyje, priešais Šv. Povilo ir Petro bažnyčią, tik kitoje Antakalnio gatvės pusėje, buvusiuose Vileišio namuose (Nr. 6). Tolimesniame nuo gatvės name įsikūrė Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, prie pat gatvės – Istorijos institutas. Namas, esantis toliau nuo gatvės, buvo gražesnis, geriau suplanuotas ir jame buvo ir dabar tebėra labai meniškų koklių krosnys. Istorijos instituto namas buvo trijų aukštų, turėjo gerai įrengtą palėpę ir rūsius. Tarp tų dviejų instituto namų buvo 2 aukštų sargo namelis. Tradiciškai šie abu namai lietuvių kultūriniam gyvenimui tarnavo ir lenkų okupacijos metu. Čia buvo Lietuvių mokslo draugijos patalpos, archeologinis bei literatūrinis Jono Basanavičiaus palikimas, Lietuvių mokslo draugijos biblioteka bei paties J. Basanavičiaus rezidencija. Rankraščiai ir visa J. Basanavičiaus bei Lietuvių mokslo draugijos biblioteka atiteko Lietuvių kalbos ir literatūros institutui, kuris ją saugo ir dabar.

Pirmajame Istorijos instituto aukšte įsikūrė visa instituto administracija, antrame ir trečiame aukštuose – visų specialybių padaliniai. Archeologai trečiame aukšte turėjo vieną kampinį nuo gatvės pusės kambarį ir bendrą salę, kurioje dirbo daugiausia įvairių specialybių darbuotojai. Ji buvo nepatogi, per salę vaikščiojo abiejų galinių kambarių darbuotojai. Rūsyje archeologai turėjo savo sandėlį ekspedicijų inventoriui susidėti. Neliko Vileišio namuose ir Istorijos institutas. 1966 m. jis įsikūrė Kosciuškos gatvėje Nr. 30, buvusiam Ekonomikos instituto pastate. 1995 m. institutas persikėlė į specialiai pastatytą naują pastatą Kražių g. Nr. 5.

Pradžioje Institutas neturėjo jokių atskirų padalinių ar laboratorijų, tik vėliau, archeologams prašant ir spaudžiant, buvo įkurta fotolaboratorija ir archeologinių metalo dirbinių analizės laboratorija, įsikūrusi instituto naujojo namo kieme esančiame namelyje. Visus ūkinius klausimus tvarkė direktoriaus pavaduotojas ūkio ir administracijos reikalams. MA veiklos pradžioje ir dar ilgą laiką po to buhalterija buvo bendra visai akademijai ir visiems institutams. Tik šeštojo dešimtmečio antroje pusėje institute atsirado atskira buhalterija. Jame buvo ir dvi trys mašininkės, bibliotekos vedėjas. Kasinėjimų planai, negatyvai ir dienoraščiai buvo kaupiami ir laikomi sektoriuje.

Istorijos institutui priklausė ir keletas muziejų: istorijos, archeologijos ir etnografijos rinkiniai, Šiaulių „Aušros“ muziejus. Istorijos muziejaus vedėju buvo etnografas Juozas Petrusis, Archeologijos ir etnografijos rinkinių – Vincas Žilėnas, Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių – pradžioje P. Bugailiškis, vėliau – M. Černiauskas. Įsikūrus Kultūros ministerijai, šie muziejai buvo perduoti jai.

Pokario metais visi muziejai išgyveno labai sunkius laikus. Nebuvo kam jais rūpintis. Daugelis muziejų liko be globos, ypač nukentėjo archeologijos ir numizmatikos rinkiniai, Trakų salos pilis ir joje sukaupta archeologinė medžiaga. Nemažus meno rinkinius kurį laiką globojo MA biblioteka. Juos sudarė daugiausia Vilniuje buvusių mokslinių draugijų rinkiniai. Juos globoti taip pat nebuvo kam, nebuvo meno istorijos specialistų. Šie rinkiniai depozito teise buvo perduoti Dailės muziejui. Perduodant rinkinius teko dalyvauti ir man. Iki karo ir po jo archeologijos ir etnografijos rinkiniai, kaip Vilniaus senienų muziejaus palikimas, buvo Stepono Batoro universiteto patalpose. Universitetui plečiantis, labai trūko patalpų naujiems fakultetams bei jų katedroms, todėl jo vadovybė stengėsi tų rinkinių atsikratyti. Po ilgų svarstymų jie buvo perduoti MA. Akademija ilgą laiką irgi neturėjo tinkamų patalpų. Esamus rinkinius universiteto patalpose buvodami Vilniuje lankė SSSR MA mokslininkai, ypač iš slavistikos, filologijos ir archeologijos specialybių. Jie stebėjosi, kaip tokie vertingi rinkiniai visuomenei ir mokslo žmonėms neprieinami. Juos aš dažnai rodžiau SSSR MA atstovams ir aiškinau sunkią padėtį. Tam tikslui, neatsimenu kuriais metais, SSSR MA institutų atstovai jautriu raštu kreipėsi į Lietuvos SSR vyriausybę ir LKP CK, prašydami neatidėliotinai susirūpinti tokia muziejų padėtimi, ir stebėjosi, kad Vilniuje nebėra Istorijos muziejaus. Akademikas Kostas Korsakas, kuris tuo metu buvo MA Visuomeninių mokslų akademiku sekretoriumi, buvo supažindintas su tuo raštu. Jis man pareiškė, „kad tokio gėdingo Respublikai rašto jis nebuvo matęs“. Po to imta ieškoti būsimam muziejui patalpų. Žvilgsnis nukrypo į Gedimino kalno papėdėje esančius pastatus, kuriuos buvo užėmę kariniai daliniai. Pagaliau Lietuvos SSR Ministrų Taryba nutarė šiuos dalinius iškelti. Tai buvo padaryta Motiejaus Šumausko dėka, kada tiems daliniams buvo pastatytos patalpos vadinamajame Šiaurės miestelyje. Gau-tiems pastatams buvo būtinas remontas. Jį atlikus, į naujas patalpas pretendavo eko-

nomistai, geologai, geografs ir istorikai. Dalybų metu dėl jų vyko arši kova, bet pagaliau kone visos patalpos buvo perduotos Istorijos institutui. Į jas iš universiteto buvo perkelti archeologijos ir etnografijos rinkiniai. Čia man teko drąsos paspausti J. Žiugžda kaip Instituto direktorių, kuris man atrodė, nelabai gynė Istorijos instituto interesus. J. Žiugžda į mano pastabą susierzinęs atsakė: „Žinai, aš esu viceprezidentas ir privalau rūpintis visais institutais, kitaip mane kaltins, kad aš rūpinuos tik Istorijos institutu“. Tai buvo mano vienintelis susidūrimas su juo. Vėliau aš su J. Žiugžda gerai sutariau ir archeologus jis palaikė. Po ginčų visos patalpos Gedimino kalno papėdėje buvo perduotos Istorijos ir etnografijos muziejui. Mažajame namelyje, prigludusiame prie pat Gedimino kalno, įsikūrė muziejaus administracija, ilgajame pastate, jį suremontavus, buvo įrūštos ekspozicijos ir saugyklos pastogėje. Trečiame namelyje įsikūrė muziejaus konservavimo darbuotojai.

Patalpų remontas irgi kėlė daug ginčų, komisija po komisijos svarstė, kaip jas suremontuoti. Mat tuo metu remontui buvo galima gauti lėšų, o naujų muziejaus patalpų statyti Maskva neleido. Aš architektams buvau pasiūlęs nugriauti architektūriškai nevertingą XVIII a. pastatą ir jo vietoje remonto sąskaita pastatyti tinkamą muziejaus pastatą. Nugalėjo architekto Vytauto Žemkalnio nuomonė, kad pastatas vis dėlto yra istorinis ir jį reikia išsaugoti. Ilgąjį pastatą suremontavus, jame buvo įrengtas Istorijos-etnografijos muziejus (dabar Lietuvos nacionalinis muziejus), neseniai praplėtes savo patalpas naujai restauruotais pastatais.

Istorijos instituto veiklos pradžioje jo moksliniai bendradarbiai buvo įvairaus išsilavinimo ir įvairių specialybių. Buvo priimami visi panorėjusieji, jei tik būdavo laisvų etatų, o tai irgi buvo svarbu, nes jei tais ar kitais metais etatas likdavo laisvas, jį panaikindavo, dėl ko mažėdavo personalas ir vėliau gauti naują etatą buvo sunku.

Archeologų skaičius padidėjo tik po 1950 m. Poreikis jį didinti tapo būtinas didėjant archeologijos mokslo tiriamojo darbo apimtims. Buvo būtina vykdyti tuos ar kitus įpareigojimus. 1956 m. mokslinių bendradarbių institute buvo jau reikalingas minimumas. Buvo įsteigtas archeologijos sektorius, atskyrus nuo jo etnografus, kurie buvo suburti irgi į atskirą sektorių. Steigiant šiuos sektorius, aktualus buvo vedėjų klausimas. MA sistemoje tai buvo gana reikšmingi padaliniai. Svarbiausia buvo turima kvalifikacija ir ideologiniai motyvai. Paprastai sektorių vadovais turėjo būti skiriami komunistų partijos nariai, bet tokių archeologų ir etnografų nebuvo. Kada mokslo laipsnius įgijo A. Tautavičius, O. Navickaitė, L. Nakaitė, E. Grigalavičienė ir kiti, padėtis pagerėjo. Kai kurie moksliniai bendradarbiai, kaip V. Daugudis, E. Butėnienė, A. Bernotaitė, nesugebėjo parašyti laipsniui įgyti reikiamų darbų. Dar labiau sektorius sustiprėjo, kai institute pradėjo dirbti Rimutė Jablonskytė-Rimantienė, Mykolas Michelbertas ir Vytautas Urbanavičius.

1952 m. institutas bandė ir mane padaryti mokslų daktaru. Tam tikslui buvau komandiruotas į Maskvą ir priimtas į vadinamąją doktorantūrą SSSR MA Archeologijos institute. Maskvos mokslininkai Pabaltijo mokslo žmones vertino. Mano moksliniais vadovais buvo paskirtas Archeologijos instituto direktorius Aleksandras Udalcovas ir Slavistikos instituto direktorius Piotras Tretjakovas, žinomas šalyje archeologas. A. Udalcovas jau buvo vyresnio amžiaus archeologas ir vadovo pareigas ėjo formaliai. Visada, kai į jį kreipdavaus, patardavo kreiptis į P. Tretjakovą, su kuriuo vėliau mano ryšiai buvo labai artimi. Tačiau doktorantūros baigti man nepavyko ne nuo manęs priklausančių aplinkybių. 1952 m. Istorijos institutas buvo įpareigotas parengti marksistinę Lietuvos istoriją ir tam sutelkti visus pajėgius istorikus. Į šį darbą buvau įtrauktas ir aš. Turėjau sugrįžti į Lietuvą ir parašyti Lietuvos istorijos pirmąjį skyrių „Pirmykštė bendruomeninė santvarka Lietuvoje“. Tai mane atitraukė nuo visų kitų darbų.

Marksistinės Lietuvos istorijos rašymas užtruko labai ilgai. Pradžioje LKP CK tam paskyrė 3 metų laikotarpį. Deja, tokios istorijos rašymas užsitęsė ir, kaip man dabar atrodo, dėl J. Žiugždos sąmoningo delsimo. Visi autoriai kelis kartus buvome kviečiami į LKP CK pas jos sekretorių Vladą Niunką pasiaiškinti. Gerai pamenu, kad J. Žiugžda jam paaiškino, kodėl nustatytu laiku plano neįvykdė, ir LKP CK pažadėdavo, kad po metų visą padarys. Metai praeidavo, o istorijos vis nebūdavo. Taip tęsėsi keletą metų. Marksistinės istorijos rašymas yra gana įdomi ir plati tema, kurios aš čia neliesiu. Pagaliau tik 1957 m. tokia istorija buvo išleista. Visuomenė ją priėmė nepalankiai dėl kai kurių pritemptų teiginių, kaltino J. Žiugždą visais galimais kaltinimais, bet tuomet kitaip parašyti buvo neįmanoma. Tai gerai žino visi garbūs to meto istorikai, dirbę institute, kaip Mečislovas Jučas, Vytautas Merkys, Antanas Tyla ir kiti. O kiek buvo tos istorijos maketo svarstymų, atsiliepimų, recenzijų... Nepalankiai buvo priimtas ir mano rašytas pirmykštės bendruomenės skyrius. Neigiamai apie jį yra atsiliepę Petras Tarasenka ir Maskvos etnografijos instituto darbuotojas prof. dr. Nikolajus Čeboksarovas. Nepaisant to, ano meto Lietuvos vyriausybė teigiamai įvertino šį darbą ir visus istorijos autorius apdovanojo valstybine premija. Kad ją gavau ir aš, tai K. Korsako nuopelnas. J. Žiugžda ir J. Jurginis neturėjo drąsos, kad archeologija būtų taip įvertinta.

Moksliniai bendradarbiai pasirinkdavo įvairias planines temas. Tų, kurie rašė kandidatines disertacijas, darbai į mokslo tiriamąjį planą būdavo būtinai įtraukiami. Teko skaitytis su faktu, kad ne visi susidorodavo su pasirinktomis temomis, o neįvykdyti mokslo tiriamojo darbo plano buvo didelis darbo minusas. Tokius darbus į instituto mokslo tiriamųjų darbų planą buvo vengiama įtraukti. Tarp jų buvo ir archeologų. Visi sektoriaus archeologai buvo įtraukiami į archeologinių paminklų tyrinėjimų darbus, nors ir čia būta nemažų sunkumų. Savitarpio archeologų santykiai buvo gana

geri. Aš, kaip sektoriaus vadovas, stengiausi kiek sugebėjau, būti objektyvus ir vertinti kiekvieną pagal jo atliekamus įpareigojimus. Archeologų susiskaidymas ir net neleistinas manęs ir Reginos Kulikauskienės ignoravimas atsirado vėliau. Atvirai reikia pripažinti, kad minėtas ignoravimas iš vėlesnio sektoriaus vadovo ir jo vieno kito pasekėjų pusės pakenkė archeologijos mokslo raidai. Prasidėjo pavydas, skundai, jų sprendimus buvo įtrauktas net MA prezidentas J. Matulis. Ši archeologų skaidymo kampanija tų pačių asmenų vykdoma ir dabar. Mudviejų su Regina Kulikauskiene darbai necituojami, konferencijose specialiai kritikuojami buvome net Latvijoje. Nepaisant to, archeologai atliko didelį ir labai reikalingą darbą, skelbdami savo darbus spaudoje, vykdydami archeologinius lauko tyrinėjimų darbus.

Didelis minusas buvo tai, kad kurį laiką tarp archeologų nebuvo komunistų partijos narių. Jų vėliau atsirado, ir partiniai archeologai jautėsi pranašesni. Skiriant mane sektoriaus vadovu, didžiausias klausukas buvo tai, kad aš nepartinis. Vienos MA bibliotekos darbuotojos, kuri kartu su manimi studijavo Kauno universitete istoriją, buvau įskūstas, kad nepriklausomos Lietuvos laikais aš esą priklausęs Neolithuanų korporacijai. Iš tikro tokiai korporacijai aš niekada nepriklausiau, tačiau vis viena tuo turėjau įtikinti J. Žiugždą.

Pirmoji archeologinė žvalgomoji ekspedicija įvyko 1948 m. į Žemaitiją. Turėta žinių, kad ten daug archeologinių paminklų ardoma, iš jų vietų vežamas žvyras keliams taisyti, vykdomoms statyboms ir t. t. Be to, 1940 m. ten nemažai laidojimo paminklų buvo tyrinėta ir karui prasidėjus šie tyrinėjimai liko nebaigti. Kartu rūpėjo patikrinti tokių paminklų būseną ir nutarti, ką su jais toliau daryti. Šios ekspedicijos iniciatorius buvo SSSR MA Archeologijos institutas. Jos bendradarbis Georgijus Fiodorovas rašė kandidatinę disertaciją apie lietuviškus lydinius ir jų lobius. Jam rūpėjo susipažinti ne tik su Lietuvos muziejuose turimais tokiais lydiniais, bet ir su Lietuvos archeologiniais paminklais vietoje. G. Fiodorovas ypač pageidavo susipažinti su Lietuvos piliakalniais. Tuo metu visi mūsų administratoriai, ypač mūsų akademijos vadovybė, lankstėsi prieš Maskvos mokslininkus ir tenkino visus jų pageidavimus. Buvo patenkintas ir G. Fiodorovo noras. Be to, tuo metu buvo statomas filmas apie Marytę Melnikaitę. Filmo režisierė buvo garsaus Maskvos kino režisieriaus Rašalio žmona. Ji buvo atėjusi pas J. Matulį ir J. Žiugždą su prašymu sudaryti sąlygas jos žentui G. Fiodorovui įgyvendinti aukščiau paminėtus jo tikslus. Pageidavimas buvo patenkintas, ir instituto direktorius J. Žiugžda įsakė man tokią ekspediciją surengti. Aš tuomet nežinojau, ką mes tokios ekspedicijos metu privalome atlikti. Nepriklausomoje Lietuvoje žvalgomosios ekspedicijos nebuvo vykdomos, nors ardomi archeologiniai paminklai, gavus apie tai žinių, buvo lankomi. Apie tokios ekspedicijos darbo uždavinius mus painformavo G. Fiodorovas. Maskvos archeologams tai buvo įprastas darbas, ypač mažiau ar išvis archeologų nelankytuose Rusijos rajonuose.

Žvalgomųjų archeologinių ekspedicijų tikslas buvo aprašyti, nufotografuoti, sudaryti planą, surinkti iš apylinkės gyventojų pasakojimus, padavimus, žinias apie rastus dirbinius, surasti naujų, neregistruotų archeologijos paminklų. Dėl to turėtas tikslas aplankyti visą Lietuvos teritoriją. Tai padėtų ne vien išlikusių archeologinių paminklų apskaitai, bet ir planiniams jų tyrinėjimams, jų apsaugai. Juk visą laiką ir dabar daugelis archeologinių paminklų yra ardomi ar kitaip žalojami, ant piliakalnių rengiamos šventės, festivaliai, kasami elektros stulpai, statomos estrados ar ganomi gyvuliai.

MA ekspedicijai išskyrė sunkvežimį ir reikalingas lėšas. Per labai trumpą laiką turėjome apsirūpinti Žemaitijoje esančių dar Valstybinės archeologijos komisijos turėtų archeologijos paminklų sąrašais, pasinaudoti P. Tarasenos sudarytu ir 1928 m. išleistu Lietuvos archeologinių paminklų žemėlapiu. Surinkti tokias žinias buvo pavesta A. Tautavičiui, ir jis tą paruošiamąjį sąrašą sudarė. Iki karo archeologinių paminklų lankymui buvo naudojami karo reikalams turimi topografiniai kelių ir vietovių žemėlapiai. Jie nebuvo slapti ir mūsų muziejai juos turėjo. Tokiame žemėlapyje tiksliai atžymėdavome paminklo vietą, kad būsiamiems lankytojams būtų nesunku juos surasti. Tokį darbą man teko dirbti Poznanės įstaigoje „Landesamt für Vor- und Frugeschichte“ (Krašto proistorės tarnyba). Šis darbas man buvo gerai pažįstamas. Tokius žemėlapius turėjo ir MA specialusis skyrius, bet atsisakė mums juos duoti.

1948 m. dar viskas buvo ribota. Ypač ribotas buvo benzinas. MA prezidiumas aprūpino mus specialiu raštu, kuriame buvo prašoma ir net įpareigojama rajono vadovybė aprūpinti mus benzinu bei teikti šiaip reikalingą pagalbą. Pradžiai akademija išskyrė vadinamą „polutorke“ sunkvežimį, davė dvi metalines statines benzino, o mes apsirūpinome reikalingais raštais bei šiokiomis tokiomis priemonėmis, skolintomis iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus bei buvusio Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus Archeologijos skyriaus. Liepos mėnesį iškeliavome į pirmą žvalgomąją ekspediciją. Sunkvežimio vairuotoju buvo paskirtas jaunas vyras Juozas Mikėnas. Su juo nebuvome pažįstami, ir jis vykti su mumis į poros mėnesių ekspediciją labai nenorėjo. Tuomet respublikoje, ypač Žemaitijoje, buvo labai neramu, net pavojinga. Vadinamieji miškiniai, arba partizanai, tikrindavo pasirodžiusius naujus žmones su mašinomis. Buvo gyvi prisiminimai apie išvežamus į Sibirą ir Rusijos šiaurę žmones. Žemaitijoje buvo daug apleistų sodybų, jose palikta vertingų etnografinių eksponatų. Mes irgi buvome neramūs, nors tarp mūsų nebuvo nė vieno partinio, užtat buvo rusas ir partinis jos dalyvis iš Maskvos. Nutarėme, kad jeigu pateksime partizanams, nesakyti, kad G. Fiodorovas partinis, ir aiškintis, kad vykstame grynai mokslo reikalais. Tam įrodyti turėjome atitinkamus raštus. Vairuotojas J. Mikėnas pradžioje pyko ant mūsų ir nutarė kuo greičiau išdeginti benzina, kad jo pritrūkė grįžtume į Vilnių. Važiuodamas jis palikdavo atvirą įsiurbimą, kad suvartotų daugiau kuro, tačiau po kelių dienų kelio-

nės susipažinome arčiau, ir J. Mikėnas „šelmavoti“ baigė, ištvėrė iki galo. Vėlesnėse ekspedicijose mes jo paslaugų nebeįrašėme ir mums buvo priskirtas labai geras ir malonus žmogus Petras Šermukšnis. Jis tapo nuolatinio archeologų draugu.

Tarp ekspedicijos mokslinių darbuotojų buvo nemažai archeologų: A. Tautavičius, M. Černiauskas, O. Navickaitė, Kazimiera Gabriūnaitė, Stasys Daunys iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus, instituto direktoriaus pavaduotojas ūkio reikalams Stasys Jaskėnas, instituto fotografas Vladas Barzdžius, Ignas Jablonskis ir kiti. Ekspedicijos ataskaitos dienoraštyje įdėta jų visų nuotrauka Plateliuose prie Oginskių rūmų (pav.).

Darbai pradžioje pasirinkome Kretingos rajoną, kaip turtingą piliakalnių ir ardomų laidojimų paminklų. Žvalgymų metodus įsisavinome tik po poros savičių darbų,

Pav. Pirmosios žvalgomosios archeologinės ekspedicijos 1948 m. į Vakarų Lietuvą dalyviai: priekyje – V. Barzdžius, iš kairės į dešinę pirmoje eilėje – S. Jaskėnas, I. Jablonskis, P. Kulikauskas, K. Gabriūnaitė, S. Daunys; antroje eilėje – M. Černiauskas, G. Fiodorovas, J. Petrulis, A. Tautavičius, J. Mikėnas (P. K u l i k a u s k a s, Lietuvos TSR mokslų akademijos Lietuvos istorijos instituto archeologinės ekspedicijos, vykusios nuo 1948 m. liepos 20 iki rugpjūčio 26 d. dienoraštis, *Lietuvos istorijos instituto rankraštynas*, f. 1, Nr.1, p. XXIII, 73 pav.).

ir toliau viskas vyko sklandžiai. Tuo metu buvo paprotys, kad ekspedicijos vadovas privalėjo rašyti įsakymus, paskirstyti darbą, net laiką, kada gulti ir keltis ir t. t. Tai prisiminus dabar darosi juokinga. Lankyti archeologinius paminklus ir juos detaliai aprašyti buvo ne tik įdomu, bet ir naudinga archeologinė pamoka. Aišku, būta ir sunkumų, silpna buvo šios ekspedicijos ataskaita, nors kai kurių nepatyrusių jaunų šių dienų archeologų jos nėra geresnės. Šiaip ar taip, ekspedicijos dienoraštyje atsispindėjo vykdytas darbas, aprašyti surinkti dirbiniai, įdėtos lankytojų paminklų fonuotaukos. Būta įdomių įvykių, šokių tokių nuotykių, bet tai jau asmeniško dienoraščio dalykas, bet ne mokslo reikalas. Pamatėme, kad yra labai įdomių piliakalnių, žalojamų laidojimo paminklų, o Kurmaičiuose net palikti neužkasti ištyrinėti ir nebaigti tyrinėti pilkapiai, planuojant čia sugrįžti ateinančiais metais, bet tą darbą sutrukdė prasidėjęs karas. Tyrinėjimus čia teko užbaigti jau šeštajame dešimtmetyje. Panašioje padėtyje buvo Laivių (prie Salantų) didžiulis kapinynas, kurio tyrinėtoms perkasos sienoje-pjūvyje buvo rastas kapas su įdomiais dirbiniais ir kt.

1949 m. ir vėliau buvo surengtos žvalgomosios ekspedicijos į Aukštaitiją, Užnemunę, statomos Kauno HE rajoną ir kt. Dabar instituto archeologai yra išžvalgę visus rajonus, į kai kuriuos grįžta pakartotinai ir jų medžiaga plačiai panaudota leidžiant „Lietuvos TSR archeologijos atlasą“ bei planuojant konkrečius tyrinėjimus.

1948–1960 m. laikotarpiu tyrinėta daug piliakalnių, kapinynų, pilkapių, gyvenviečių, pilių ir miestų teritorijų ir kt. Patį pirmąjį tyrinėtą paminklą (1948–1949 m. Linksmučių kapinyną) esu jau trumpai paminėjęs. Tyrinėjimų istorijai labai svarbu yra tai, kad daug dėmesio buvo skirta piliakalniams ir prie jų buvusioms gyvenvietėms, pradėta tyrinėti pilys ir miestų teritorijos bei atkreiptas dėmesys į netyrinėtus ar mažiau tyrinėtus rajonus, kaip, pavyzdžiui, Užnemunę ir centrinę Lietuvos dalį. Iki 1940 m. buvo geriau pažįstami Rytų Lietuvos archeologiniai paminklai, Žemaitija ir Kauno rajonas bei jo apylinkės. Kiek įmanoma stengtasi archeologijoje įdiegti naujus tyrinėjimų metodus, kasinėti piliakalnius ir gyvenvietes sukasant griovius, bet dideliais plotais. Tyrinėjantys pilkapius nepasitenkino vien sampilo nukasimu, bet tyrinėjo ir jo aplinką. Jau 1955–1960 m. buvo apsirūpinta reikiama fiksavimo aparatūra, kaip fotoaparatais ir filmavimo aparatais. Buvo įsteigtos foto ir metalams tyrinėti laboratorijos, rūpintasi geriau rašyti dienoraščius-kasinėjimų ataskaitas ir sudaryti planus.

Daug naujo į Lietuvos archeologijos paminklų pažinimą įnešė pokario metais atlikti piliakalnių tyrinėjimai. Vienas pirmųjų pokario metais tyrinėtų piliakalnių buvo Piliakalnio kaimo prie Nemenčinės piliakalnis. Piliakalnis tyrinėti pasirinktas neatsitiktinai. Iškilus reikalui parašyti Lietuvos istoriją, rengiant pirmąjį skyrių apie seniausius Lietuvos teritorijos gyventojus, atsirado daug naujų problemų ir reikalavimų. Buvo labai svarbu atsakyti į klausimą, ar Rytų Lietuvoje gyveno tos pačios etninės

grupės žmonės, ar būta rytų kaimynų proveržių. Kai kurie lenkų archeologai čia rasdavo ir slaviškų kapų, kitaip tariant, reikėjo spręsti etninius klausimus. Anksčiau Liudviko Kšivickio, P. Tarasenkos ir kitų archeologų tyrinėtų Rytų Lietuvos piliakalnių medžiaga buvo būdinga ankstyviesiems piliakalniams. Rinkdamiesi objektą naujiems tyrinėjimams, apžvalgę ne vieną piliakalnį, nustatėme, kad labiausiai tiktų Nemenčinės piliakalnis. Jo paviršiuje buvo rasta brūkšniuotos, grublėtos ir žiastos keramikos. Šio paminklo tyrinėjimai patvirtino mūsų nuojautą ir parodė tų pačių gyventojų tęstinumą I tūkstantmetyje ir II tūkstantmečio pradžioje. Tą patį vėliau patvirtino ir kiti tyrinėti piliakalniai.

Didelis archeologijos mokslo darbas buvo atliktas Užnemunės piliakalnių tyrinėjimų srityje. Iki šeštojo dešimtmečio apie Užnemunės piliakalnius žinojome labai nedaug. 1953 ir 1954 m. Užnemunėje vykdant žvalgomąsias ekspedicijas, paaiškėjo, kad čia yra nepaprastai daug įvairialaikų ir įdomių archeologams piliakalnių, apie kuriuos iki žvalgomųjų ekspedicijų mažai ką žinojome. Parinkus tyrinėti Užnemunės piliakalnius, turėti konkretūs istoriniai uždaviniai, kurių pagrindinis – apsigyvenimo klausimas ir jotvingių, arba sudūvių, problema. Tam tikslui tyrinėti parinkti Užnemunės teritorijos pakraščiai: pietų, vakarų, rytų ir šiaurės piliakalniai. Jų tyrinėjimai apžvelgti 1982 m. išleistoje šių prisiminimų autoriaus knygoje „Užnemunės piliakalniai“.

Bene didžiausias Lietuvos archeologų darbas pokario metais yra atliktas laidojimų paminklų tyrinėjimų srityje. Vieni pirmųjų pokario metais buvo tyrinėjami Kurmaičių pilkapiai ir Laivių kapinynas. Kurmaičių pilkapių tyrinėjimus sąlyginai galima būtų laikyti baigtais, bet to negalima pasakyti apie Laiviuose esantį kapinyną, kuris užima didžiulę teritoriją ir kurioje, neabejoju, tebestovi buvusios Zajančkausko ir Pilipavičiaus sodybos. Iki šiol netyrinėtas kapinyno artumoje esąs piliakalnis. Tokios didelės apimties kapinyno teritorijos kitur man nėra žinomos. Galima tik pasidžiaugti, kad pokario metais buvo atgaivinti ir Klaipėdos krašto archeologinių paminklų tyrinėjimai. Apie čia iki Antrojo pasaulinio karo tyrinėtus paminklus iki tol teturėjome žinių tik iš Rytprūsių archeologų vykdytų darbų.

Visiškai naujas baras archeologinių kasinėjimų srityje buvo pilių ir viduramžių miestų tyrinėjimai. Iki 1945 m. tebuvo vykdyti nedidelės apimties Kauno pilies teritorijos, Trakų salos pilies ir Vilniaus Gedimino kalno bei jo papėdės tyrinėjimai. Ilgesnį laiką Vilniaus Gedimino pilies kalno tyrinėjimai institute neplanuoti dėl kelių priežasčių: provincijoje buvo ardoma daug kapinynų, kuriuos reikėjo gelbėti, nebuvo pasiruošusių tyrinėti miestus ir pilis archeologų, kurių iš viso institute iki septintojo dešimtmečio dirbo vos keli, neturėta lėšų. Tačiau gyvenimas pakoregavo archeologų darbą. Pirmiausia reikėjo tyrinėti vadinamąjį Dainų slėnį, kuriame miesto valdžia nutarė įrengti dainų šventėms reikalingą estradą. Buvo 1956 m. pavasaris, kada čia

buldozeriais pradėta lyginti teritorija. Joje buvo pastebėtas kultūrinis sluoksnis, ir vykdomi darbai buvo laikinai pristabdyti. Miesto vykdomasis komitetas ir LKP CK kiekvieną dieną mus skubino greičiau baigti tyrinėti atkastą sodybą, ką mes prieš savo valią ir archeologinių tyrinėjimų taisykles ir darėme. Dirbo čia archeologai A. Tautavičius, V. Daugudis, O. Kuncienė ir net vienas kitas instituto istorikas. Čia atkastą sodybą sudarė gyvenamasis pastatas-pirkia, kurioje grindys buvo medinės, apšildoma buvo krosnimi, tvartelis su apdegusio gyvulio griaučiais ir gana retų bei įdomių dirbinių, daug keramikos, metalinių dirbinių, kaulinis kiaušinis ir kt. Sodybą A. Tautavičius datavo XIV a. Pagaliau čia žemės judinimo darbai buvo baigti, bet archeologams atsikvėpti neleido miesto vykdomojo komiteto sumanymas sutvarkyti Gedimino pilies kalno teritoriją. Pokario metu čia žemės paviršius buvo nelygus, duobėtas, telkšojo balos. Pati sutvarkymo idėja buvo gera, tačiau jai realizuoti buvo pasirinktas visiškai netinkamas būdas. Nutarta buldozeriu išlyginti visą papėdės teritoriją. Archeologai čia tik stebėjo vykdomus darbus. 1955 m. buldozeriu pradėjus lyginti pagrindinį taką, vedantį į Gedimino kalną, čia, kur sovietiniais laikais stovėjo Puškino paminklas, tuoj nuėmus žemės paviršių pastebėta senosios gynybinės sienos likučių. Istorijos institutas pajėgė sustabdyti darbus ir įpareigojo archeologus atlikti čia skubius gelbėjimo tyrinėjimus. Viso įsikišimo rezultatas buvo tas, kad nuo vykdomų darbų buvo atsakyta. Čia padėjo daug tuo metu Ministrų Taryboje dirbęs reikalų valdytoju istorikas Kazys Sideravičius ir ministras pirmininkas Mečislovas Gedvilas. Apie tai plačiau esu aprašęs atskiruose prisiminimuose.

Trečias instituto įsikišimo į Vilniaus pilių teritorijos tyrinėjimus atvejis buvo tada, kai tam tikruose miesto valdžios sluoksniuose buvo nutarta po Gedimino pilies kalnu įrengti priešatomines slėptuves. Įvažiavimą į slėptuves nutarta įrengti kalno šlaito papėdėje nuo Neries pusės. Istorijos institutas buvo įpareigotas visą teritoriją ištirti. Daugiau ar mažiau šį darbą atliko instituto archeologai. Kasinėjimų vykdytoju buvo paskirtas A. Tautavičius, kuris su miesto tyrinėjimais jau buvo šiek tiek susidūręs anksčiau. Čia atrasta iki tol nežinoma Žygimanto Augusto statytos gotikinės bažnyčios vieta (gana gerai išlikę jos pamatai), daug dekoratyvinių blokų, figūrinių plytų, 8 kelio sluoksniai, 18 medinių statinių liekanos su gerai išsilaikiusiais apatiniais rentiniais, vėlyvų palaidojimų ir daugybė kitos iki tol archeologams nežinomos medžiagos. Čia planuotos slėptuvės įrengimo darbai buvo sustabdyti, prie ko prisidėjo ir to meto miesto vyriausiasis architektas Vladislavas Mikučianis. Atkastomis pastatų liekanomis plačiai domėjosi to meto istorikai, architektai, menininkai ir apskritai visuomenė. Kasinėjimais susidomėjo ir Lenkijos archeologai, atsiuntę savo archeologą, mat iki tol lenkų istorikai tvirtino, kad atkasta bažnyčia stovėjusi arčiau dabartinės katedros. Na, o A. Tautavičius išgarsėjo kaip archeologas, iki tol buvęs niekam nežinomas. Mažesni tyrinėjimų darbai buvo vykdyti pačiame kalne ir buvusio arsena-

lo teritorijoje, vėliau – pietvakarinėje pilies teritorijoje ir pačioje katedroje. Gaila, kad sumanymas atkasti nuo Neries pusės pastatus padaryti Istorijos-etnografijos muziejaus ekspozicijos dalimi dėl daugybės biurokratinių sprendimų ir prieštarigų įvairių komisijų nuomonių nebuvo įvykdytas ir jų liekanas buvome priversti vėl užkasti. Liko tik planai, filmavimo medžiaga, dienoraščiai, nuotraukos ir muziejui perduotos iškasenos. Panašus likimas laukia ir Valdovų rūmų atkastų plotų...

Atskirai tenka paminėti arkikatedros požemių tyrinėjimus. Jie vykdyti jau be mano dalyvavimo. Čia daug aistrų, kritiškų pastabų, netobulų sprendimų ir nutarimų, net neleistinų darbų. Jų komentuoti nesiimu, tiems tyrinėjimams buvau, esu ir būsiu nepritariantis asmuo. Tuo negalima nei didžiulotis, nei pasigirti. Viskas buvo daroma per anksti, skubotai... Tam priešingi buvo ir dalis archeologų, etnografų, istorikų ir kitų mokslų atstovų. Pats šiems tyrinėjimams vadovavęs Albertas Lisanka yra pareiškęs, „kad tai yra paminklo ardymas, o ne archeologiniai kasinėjimai“. Dailės muziejaus vadovybė galėjo rasti kitų sprendimų katedros patalpų šildymui. Jai priekaištų galima pareikšti ir dėl kai kurių čia vykdytų darbų kaip požemiuose, taip ir ekspozicijai ruošiamoje katedros dalyje. Neturime užmiršti, kad Vilniaus pilių teritorijos, Vilniaus katedra – tai visa Lietuvos istorija, ir neatsakingai daryti jos puslapius niekam neturėtų būti leista ir pritarta. Nereikia užmiršti, kad vykdant tyrinėjimus nebuvo sudaryta atsakinga įvairių sričių specialistų komisija, kaip tai buvo įprasta prieškarinėje užsienio kraštų ir Lietuvos praktikoje. Už tai atsakingi katedroje vykdytų darbų iniciatoriai ir užsakovai.

1951–1962 m. teko susidurti ir su Trakų bei Kauno pilių teritorijos ir griuvėsių liekanų tyrinėjimais. Kiek čia būta aistrų, prieštarigų nuomonių, nepateisintų sprendimų. Pagrindiniai Trakų pilių liekanų tyrinėjimų organizatoriai ir vykdytojai buvo architektai ir paminkloaugininkai. Apie tai galima būtų parašyti išstisus tomus, jei jie to panorėtų. Pradžioje ir patys archeologai buvo kiek abejingi čia vykdomiems darbams, laikydami tuometinių pažiūrų, kad tai istorinis paminklas ir archeologams ten nėra kas veikia. Nepaisant visos didelės istorijos, atliktų darbų dėka buvo atkasti po griuvėsiais buvę kazematai, iširtas visas kiemas ir dalis teritorijos prie rūmų sienų, griovys, padaryti skersiniai pjūviai keliose rūmų pusėse ir kt. Labai svarbūs darbai atlikti ir pusiasalio pilies teritorijoje. Atkasta po žeme buvusių gynybinių sienų likučiai, pilies aikštė, bokštų vietos, kas daugiau ar mažiau padėjo atlikti restauravimo darbus. Čia dirbo archeologai O. Kuncienė, A. Tautavičius ir Irena Jučienė, ir ne archeologai, tokie kaip Romualdas Šalūga. Kaip paprastai, būta daug diskusijų dėl restauravimo planavimo, projektų, salos pilies teritorijos dydžio, dėl rūmų ir barbakanų restauravimo, patalpų aukščio, stogo konstrukcijos ir kt. Ypač daug pastangų reikėjo padėti įtikinant architektus, kad pirmiau jie privalo surinkti ikonografinę medžiagą, analogijas ir tik tuomet rengti restauravimo projektus. Dėl kritinių pastabų ir

nepritarimo daugeliui architektų darbų J. Jurginis ir aš buvome pašalinti iš Specialiosios mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės mokslinės tarybos narių. Dėl Trakų pilies restauravimo darbų nukentėjo ir tuometinė Lietuvos vyriausybė bei LKP CK. Įsikišo net Nikita Chruščiovas, peikdamas vykdomus rekonstrukcijos darbus, dėl ko buvo sudaryta speciali komisija padėčiai patikrinti ir paruošti Maskvai atsakymą. Apie šios komisijos darbą žino jos dalyvis A. Tautavičius.

Pokario metais žymūs tyrimų darbai atlikti ir Kauno pilies teritorijoje vykdant bokšto ir gynybinių įrenginių atstatymo projektus. Istorijos institutas čia dalyvavo tik kaip stebėtojas. Viską vykdė restauravimo institucijos ir Kauno karo muziejaus archeologai. Svarbiausi tyrinėjimų darbai, mano supratimu, buvo šie: atkastos dviejų pilies statybos laikotarpio gynybinės sienos, ištirtas kiemas ir griovys, atkasti griovyje buvę gynybiniai įrenginiai-bastionas, kuris iki tol buvo nežinomas, restauruotas bokštas ir jame įrengtas pilies istorijos ir iškasenų muziejus. Darbus čia vykdė P. Tarasenska, R. Rimantienė, Karolis Mekas ir kiti. Mažesni tyrinėjimų darbai atlikti Gėlgaudu ir Raudonės pilyse. Čia visa iniciatyva ir atsakomybė buvo restauratorių ir architektų kompetencijoje.

Dabar mūsų archeologai yra jau plačiai įsitraukę į viduramžių miestų ir pilių teritorijų tyrinėjimų darbus, tačiau ir dabar dažnai iškyla nesutarimų tarp miesto vadovų pažiūrų ir architektų. Tai ryškiai parodė Katedros aikštės tvarkymo planavimas ir eiga. Šių dienų tikrovė gerai žinoma visiems archeologams. Vietoj plačios apimties tyrinėjimų pasitenkinta šurftų ir duobių kasimo darbais, su kuo rimtas ir atsakingas archeologas jokiu būdu negali sutikti. Ginčų kilo ir tebekyla dėl šlaitų ir medžių kirtimo vajaus kaip Vilniaus, taip ir Trakų pilių teritorijoje. Teko daug prieštarauti norintiems matyti pirminę Gedimino kalno išvaizdą. Tai tikras absurdas. Dėl daugybės prieštaravimų tapau daugelio ignoruojamas archeologas, nušalintas iš visų komisijų ir tarybų. Dėl Trakų salos pilies tyrinėjimų uždelsimo, nesutikimo skubinti darbų teko aiškintis ir Ministrų Taryboje.

Didelis atliktas darbas buvo ir archeologijos klausimais išleisti veikalai. Pokario metais ilgą laiką nebuvo darbų, skirtų archeologijai. Archeologai neturėjo kur jų spausdinti, be to, dėl didelio krūvio kituose darbo baruose neturėjo tam laiko. Maždaug iki 1955 metų archeologai jei ką ir išspausdindavo, tai tik kaip ir prieš 1940 m. – dienraščiuose, savaitraščiuose ar žurnaluose, kur tik redaktoriai nebijodavo to padaryti. Pirmoji publikacija, kad ir kaip būtų paradoksalia, išėjo rusų kalba 1952 m. Tuomet buvo išspausdinti 1949 m. Leningrade įvykusiame Pabaltijo kraštų archeologijai skirtame plenumo perskaityti P. Tarasenos, R. Jablonskytės-Rimantienės, R. Volkaitės-Kulikauskienės ir P. Kulikausko pranešimai. Šis plenumas turėjo didelę reikšmę Estijos, Latvijos ir Lietuvos archeologijos mokslo raidai. Pabaltijiečių archeologai pradėjo bendradarbiauti su SSSR MA Archeologijos instituto, Leningrado, Kijevo ir Minsko

archeologais, kurie dėl to meto ideologijos vietinių valdžių vos buvo pakenčiami. Pradėjus leisti „Lietuvos TSR mokslų akademijos darbų A seriją“, jau buvo galima vieną kitą archeologų straipsnį jame išspausdinti, žinoma, su dviem recenzijomis apie jo tinkamumą ir atsižvelgiant į redaktoriaus norus. 1951 m. išėjo iš spaudos pirmas „Istorijos instituto darbų“ tomas. Šeštajame–septintajame dešimtmetyje galimybės spausdinti archeologinio pobūdžio darbus padidėjo, archeologija jau buvo pripažįstama kaip istorijos mokslo šaka.

Iki 1960 m. vykdyti daugelio archeologinių paminklų tyrinėjimai, ir archeologams buvo daroma priekaištų, kad jie daug kasinėja, o apibendrinančių darbų nėra. Tokį kaltinimą man pareiškė K. Korsakas, kuris buvo tuomet ne tik Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktorius, bet ir visos MA Visuomeninių mokslų skyriaus akademikas sekretorius. Per jo rankasėjo humanitarinių institutų metiniai ir penkmečio darbo planai bei ataskaitos, jo nuomonė ir vertinimas buvo labai svarbūs. Man buvo pavesta parašyti vieną pirmųjų darbų, apibendrinančių iki 1960 m. žinomą archeologinę medžiagą. Tai nebuvo lengva padaryti. Tačiau jau 1961 m. iš spaudos išėjo „Lietuvos archeologijos bruožai“. Tuomet mes dar neišdrįsme jį pavadinti tiesiog „Lietuvos archeologija“. Šį darbą parašė šių atsiminimų autorius. (Jis prof. K. Jablonskiui mirus buvo ir leidinio atsakingasis redaktorius), A. Tautavičius ir R. Volkaitė-Kulikauskienė. Į jį dėl mums žinomų priežasčių negalima buvo pritraukti R. Jablonskytės-Rimantienės, kuri tuomet dirbo Kauno valstybinio M. K. Čiurlionio dailės muziejuje Archeologijos skyriaus vadove. Ji darbui patalkininkavo jos pačios pieštomis akmens amžiaus iliustracijomis. Šis darbas atspindi to meto archeologijos žinias. Jis buvo paminėtas lenkų ir Amerikos lietuvių emigrantų spaudoje, kur parodyti ir jo trūkumai (Jerzys Ochmański) ir „užpipirinimas marksizmo pažiūromis“ (numizmatoto Aleksandro Račkaus recenzija emigrantų spaudoje). Dar prieš pasirodant „Lietuvos archeologijos bruožams“ institutas pradėjo leisti seriją „Iš lietuvių kultūros istorijos“. Čia jau galėjome spausdinti daugiau straipsnių archeologijos ir etnografijos klausimais.

Bene labiausiai Lietuvos archeologiją išpopuliarino 1958 m. išėjęs darbas „Senovės lietuvių papuošalai“, kruopščiai parengtas R. Volkaitės-Kulikauskienės ir R. Jablonskytės-Rimantienės. 1966 m. išėjo vienos R. Volkaitės-Kulikauskienės padarytas šios serijos tomas apie žirgų aprangą. 1968 m. pasirodė kolektyvinis darbas „Lietuvos archeologijos paminklai. Lietuvos pajūrio I–VII a. kapinynai“. Čia daug medžiagos apie pajūrio kapinynus, kurių dauguma buvo tyrinėti 1940 m. Tais pačiais 1968 m. išėjo iš spaudos V. Daugudžio darbas apie retą ir turtingą sidabro papuošalų ir lydininių Stakliškių lobį. Aišku, lobis buvo daug turtingesnis, neabejoju, kad jį radęs traktorininkas dalies lobia neparodė ir neatidavė. 1970 m. Lietuvos archeologijos 1940–1967 metų bibliografiją parašė ir išleido A. Tautavičius. 1971 m. rusų kalba išėjo R. Rimantie-

nės darbas „Paleolit i mezolit Litvy“ (Lietuvos paleolitas ir mezolitas). Darbe naujai pažvelgta į tų laikotarpių archeologinę medžiagą bei jos interpretaciją. 1978–1981 m. išėjo R. Volkaitės-Kulikauskienės redaguoto leidinio „Lietuvių materialinė kultūra IX–XII amžiuje“ dvitomis.

Lietuvos archeologai nagrinėjo svarbias istorines problemas: pirmąkart žmonių apsigyvenimą, senųjų gyventojų buitį, verslus, savitarpio santykius, socialines problemas, dvasinį gyvenimą, žemdirbystės ir gyvulininkystės raidos klausimus, amatus, santykius su kaimynais, mainų prekybą, etnogenezės ir etninės istorijos bei kt. Visa tai leido naujai pažvelgti į valstybės susiformavimo priešaušrį.

Šiandien beveik nėra mokslo šakos, kurios tyrinėjimų metodais nepasinaudotų archeologai. Osteologinę medžiagą sistemingai pradėta analizuoti jau pokario metais, kai pagausėjo piliakalnių ir gyvenviečių tyrinėjimai. Ilgą laiką mūsų krašto mokslininkai į archeologinės medžiagos specialaus tyrimo darbus nebuvo įtraukti, entuziastų nebuvo. Kiek vėliau į šiuos darbus įsitraukė garsi botanikė Eugenija Šimkūnaitė, kuri pradėjo analizuoti visas sukauptas organines liekanas, rastas mūsų piliakalniuose, ypač po 1971 metų. Daugiausia piliakalnių osteologinę medžiagą iki nepriklausomybės atgavimo tyrinėjo estų mokslininkas Kalju Paaveris ir SSSR MA mokslinė bendradarbė biologė Valentina Danilčenko.

Pokario metais specialistų antropologų Lietuvoje nebuvo. Prireikus kreipdavomės į Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto anatomus. Pavyzdžiui, katedros kolonoje rastus moters griaučius ištyrė tuomet žinomas anatomas Juozas Markulis, pagarsėjęs kaip Lietuvos partizaninio judėjimo išdavikas. Didelę paslaugą tyrinėjant žmonių griaučių liekanas, surastas Kaukų piliakalnyje, padarė Medicinos fakulteto dekanas anatomas prof. Salezijus Pavilionis. Bendraudamas su S. Pavilioniu, jam pasiūliau, kad jis ką nors iš Medicinos fakulteto studentų paragintų gilintis antropologijos srityje. Profesorius man atsakė, kad tą jis yra padaręs ir tuo užsiima Gintautas Česnys, dabar jau habilituotas mokslo daktaras ir profesorius, Medicinos fakulteto dekanas, gerai žinomas mokslo visuomenei. Jis produktyviai darbavosi daugiausia aštuntajame, devintajame bei paskutiniame XX a. dešimtmetyje. Antropologijos srityje daug nuveikė ir visiems žinomas archeologas V. Urbanavičius. Pagal kaukoles atkurti žmonių išvaizdą jis mokėsi pas SSSR MA darbuotoją Michailą Gerasimovą, kuris daug kartų yra lankęsis Lietuvoje. Kai kuriuos ryšius palaikėme ir su žymiausiu to meto antropologu Sovietų Sąjungoje Georgijumi Debecu, kuris domėjosi Lietuvoje rastomis akmens amžiaus kaukolėmis.

Pokario metais naujas puslapis archeologijos moksle buvo atverstas ir metalų cheminės bei kitų sričių analizės srityje. Mes jau buvome laimingi, kad turėjome galimybę tarti žodį apie Damasko plieno dirbinius ir dirbinių alavavimą bei sidabru dengimo technologijas. Čia pasinaudota ir latvių tyrinėtojo Aleksio Anteinio paslaugomis. 1964–1968 m. jis paskelbė daug darbų latvių spaudoje. Institute buvo įsteigta

laboratorija geležiniams dirbiniams tirti. Joje dirbo gerai žinomi archeologai Jonas Stankus ir Algimantas Merkevičius (vyresnysis). Vėliau į šį darbą įsitraukė archeologai R. Volkaitė-Kulikauskienė bei Kęstutis Jankauskas, dabar dirbęs diplomatinėje tarnyboje. Archeologijoje bandytas taikyti ir vadinamasis trasologinis metodas. SSSR MA Archeologijos instituto Leningrado filialo archeologai, vadovaujami žinomo archeologo Sergejaus Semionovo, 1960–1964 m. suorganizavo dvi ekspedicijas Lietuvoje: Kauno rajone ir Labanore (Švenčionių r.).

Pokario metais ypač glaudūs ryšiai buvo su Latvijos ir Estijos archeologais. Daugiausia informacijos ir pasikeitimų literatūra buvo su latvių dar prieškarinių laikų archeologais Elvyra Šnuore ir jos vyru Rauliu, Liucija Vankina, Jolanta Daiga, Vladislavu Urtaniu, Evaldu Mugurevičiumi ir Janiu Grauduoniu. Jų dėka mes gavome daug prieškarinės Latvijos archeologinės literatūros, kurios platinimas Latvijoje cenzorių buvo uždraustas. Apie 1954–1955 m. buvo užmegzti šiokie tokie ryšiai su lenkų archeologais. Pirmasis atvykęs į Lietuvą Lenkijos archeologas buvo Jerzys Antoniewiczzius, žinomo prieškarinio laikotarpio žymaus lenkų archeologo Włodzimierzo Antoniewiczziaus giminaitis. Dr. Jerzio Antoniewiczziaus dėka įsigijome daug lenkų kalba išleistos archeologinės literatūros. Antras archeologas buvo Varšuvos universiteto profesorius Zdzisławas Suchackis, kuris ypač glaudžius ryšius palaikė ir dabar palaiko su manimi. Panoro su mūsų archeologais bendrauti ir žinomas archeologas prof. Konradas Jazdzewskis, siūlydamas bendradarbiauti rengiant Europos tautų kalbomis archeologijos žodyną „Glossarium Archeologicum“, kurio išėjo keletas sąsiuviniių. Ryšiai su lenkų archeologais sudarė mums galimybę išspausdinti vieną kitą straipsnį jų archeologinėje spaudoje. Su čekų archeologais glaudesnių ryšių nebuvo. Jie atsirado tik tada, kai Janas Filipas pradėjo rinkti medžiagą labai reikalingam archeologiniam darbui „Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas“ (Priešistorinės Europos enciklopedinis žinynas). Redakcijos prašymu mums buvo leista į jį pateikti 100 pozicijų apie žymiausius mūsų archeologus ir svarbiausius tyrinėtus paminklus, kas mano ir buvo padaryta. Leonido Brežnevo laikais jau buvo leidžiama SSSR MA archeologų sudėtyje su pranešimais dalyvauti ir Lietuvos archeologams slavistų kongresuose. Prahoje ir Varšuvoje juose dalyvavo R. Volkaitė-Kulikauskienė.

Prabėgomis peržvelgiau, kokia buvo archeologijos mokslo padėtis Mokslų akademijos sistemoje iki nepriklausomybės atgavimo ir ką per tą laiką nuveikė joje dirbę archeologai. Mano giliu įsitikinimu, nedidelis Istorijos instituto archeologų kolektyvas tuo metu padėjo tolesnio archeologų darbo pagrindus. Naujos kartos archeologams, dirbantiems visai naujomis sąlygomis ir galimybėmis, lieka tęsti kartu pradėtus ir atliktus darbus bei praturtinti Lietuvos archeologiją naujais atradimais. Geriau pažinkime mūsų krašto gyventojus, visa ką sukūrusius iki mūsų.

Vilnius. 1999 m. gruodis